

KULTURKRÓNIKA

MELLÉKVÁGÁNYRA SZORITOTT IRODALOM

Egy levélváltás figyelmeztetett a kérdés komoly időszerűségére. Bírálatot írtam nemrégiben egy regényről s mellesleg az író kötelességéről ejtettem néhány szót a kor iránt, melyben alkot és él. Adyt idéztem, ki nem is egy versét ezzel a biblikus szólammal kezdi: „Ez időkből maradjon meg az.“ Rövidesen levelet kapok költő barátomtól, ki minden központtól messze, vasuti szárnyvonal mentén él és évek telnek el, míg rászánjuk magunkat egy-egy levél megírására, hogy gondolatainkat kicseréljük. Minden átmenet nélkül felteszi a kérdést, hogy a régi, Taine-i esztétika szerint értelmezem-e az íróra kötelező korszerűséget vagy Verhaeren újabb megfogalmazását vallom? Ebből sűrű levélváltás indult meg. Harmadnaponként fordult közöttünk a posta, mintha legsürgősebb tennivalónk a két felfogás közötti különbség és a magunk álláspontjának tisztázása lett volna.

Nincs tovább. Amint azonban barátom finoman és gonddal kimetszett mondatait olvastam, melyek bárkinek gyönyörűségére és okulására szolgálhatnának, felvetődött bennem a kérdés: vajjon miért kell ezeknek a mondanivalóknak magánlevelekben, két ember magánügyeként maghuzódniok? Ismerek nagy francia napilapot, ahol ilyen és hasonló esztétikai problémákról a legkiválóbb írók vezércikk helyén értekeznek. Nálunk ezeket az író a maga kicsinyes műhelygondjának tekinti s még csak nem is mer előhozakodni a témával valamely folyóiratunknál, holott ezek kifejezetten az irodalmi fórum szerepkörében tetszelegnek maguknak. Nálunk az irodalom maga, még irodalmi szaklapokban is másodlagos jelentőségű, mellékvágányra szorított cikk. Mintha szégyelődnek, hogy egyáltalán van a világon ma, mikor az emberek rádiót hallgatnak, repülőgépen közlekednek, filmekhez tolonganak vagy labdarugó mérkőzésre és este, elalvás előtt, belelapoznak futtában egy-egy kalandorregénybe vagy színházi pletykafolyóiratba. És lehetetlen elnyomni magamban az érzést, hogy ennél maga az irodalom, illetve az írók az okai, akik olyan könnyedén hagyták leszorítani magukat az érdeklődés vagy az ugynevezett kulturélet fővonaláról. Anyagi és népszerűségi okokból leszállottunk az emelvényről, melyet Homér óta alánk építettek a századok. A regényt riporttá higitottuk, a drámát filmjelenetekre tördeltük vagy hangjátékká koppasztottuk, az értekezésből vezércikket vagy manifesztumot csináltunk és szégyenkezve buvik meg lapjaink és folyóirataink sarkában a vers, hacsak nem alkalmi hadi vagy pártinduló szövegűl.

Évekkel ezelőtt még történtek feljajdulások. Ezüstkorról beszélt Babbit és Julien Benda az írástudók árulásáról. Az ezüstkort azóta sem változott aranykorrá. Az írástudók vigan árulják tovább az írást s még inkább önmagukat. A nagyközönséget nem érheti panasz, ő készárut vásárol a pénzéért s azt veszi, amit író és kiadó elébetálmak. Ma, mikor a propagandának mindennél elhatározóbb jelentősége van a tömegek életében, a közönségbe a selejttest éppúgy be lehet propagandázni, mint a minőségportékát. Az írástudókon mulik, akik készségesen szállítják le a minőséget a kiadó kívánságára ahelyett, hogy megmakacsolják magukat s

még selejtes címén is irodalmat szállítanak. Vannak csapnivalóan gicsecses, erkölcsrontó bűnügyi regények, de Dosztojevszkij is írt Raszkolnyikov címen egy remekművet bűnügyi bonyodalommal. Vannak házasságtörési drámák, örök variánsai a háromszög-erkölcsnek, de Ibsen is írt egy Nórát, Strindberg is egy Haláltáncot, amelyek az erkölcs és a társadalmi igazság magaslatára huzzák fel az elcsépelet témát. Irtak már irodalmi remekműveket, örökéletűeket is hat strófában és száz soros novellácskában. Manap hatszáz és ezer oldalaknál, két-három testes kötetnél nem adjuk alább. És bosszuság és csömör a végigolvasásuk.

Ez a mindenáron való „közönségkiszolgálás“ most száz és száz vonatkozásban bosszulja meg magát. Ezek az olvasmányokon nevelkedett fel egy ifjúság, mely élet, erkölcs, esztétikum, izlés és világlátás szempontjából nagyon kétesértékű műveltséget hordott össze magában. Ítéleteiben, elfogultságaiiban türelmetlenebb és vakmerőbb minden elődei-nél, mert nem feszélyezik az igazi műveltség, a belső kifinomultság elemi gátlásai. Ez az ifjúság nem olvasott egy tudással, beleérzéssel és mágondal megformált irodalmi bírálatot, csak kiadói, fizetett közleményeket, melyek indokolatlanul emelnek az egekig fércműveket vagy más oldalon sárga földig lecsepejtő álkritikákat, melyek az ellenkiadó érdekköréből kerültek ki. Nem olvasott egy szakmai jártassággal, önbírálattal és tárgybeli biztonsággal megszerkesztett novellát, mert ez a cikk egyszerűen eltűnt a piacról azon a címen, hogy a közönségnek amúgy sem kell a novella. Nem olvasott egy Macaulay vagy Saint-Beuve esszét, még csak Gyulai Pál vagy Péterfy Jenő értekezései sem jutottak el hozzá, hogy fel tudná becsejteni, milyen kristályos okfejtéssel és az ismereteknek milyen tárházává lehet és szabad hozzányulni az irodalom, a művészet, a tudományok, sőt a politika nagy kérdéseire.

De ismét mondom, nem ő a hibás. A kiadói üzlet a hibás, mely az irodalmi termelést futószalagüzemre alakította át. Hova lettek a régi nagy kiadók, az Emich Gusztávok, a Ráth Mórok, a Ranschburg Pálok, akik maguk voltak kiadványaiknak első lektorai és nem a cég muló üzleti sikerére, hanem szilárdan megalapozott irodalmi tekintélyére voltak kényesek. Nyomukba műveletlen és mohó üzletes nemzedék lépett, mely azért alkalmazott lektort, hogy saját kiadványait se kelljen elolvasnia és úgy mérte a könyvet, mint tót a kanavászt a hetivásáron vagy szatócs a petróleumot a falusi pult mögött. Ez is „cikk“, az is „cikk“. Nem a könyvhöz kell értenie a jó kiadónak — ez a szállóige járta még nemrégiben is, — hanem az eladás megszervezéséhez. Megfelelő ügynöki karral, minden mást tulharsógó „proagandával“ el lehet adni diszkótésben vagy „sorozatba benyomva“ Ubrik Borbála ponyvaedzett füzetét is. A közönség tömeg, tehát műveletlen. Mindent rá lehet sózni, csak érteni kell a dürgést. Egy jósvádájú ügynök többet ér tíz fémjelzett írónál. Az író, ha még olyan gyöngé, még olyan vékonyvénájú, „meg lehet csinálni“, de a jó ügynök szillettik, mint a költőről mondották hajdan.

Emiatt szorult mellékvágányra az igazi irodalom, a minőségmunka. Emiatt sem fóruma, sem keletje az irodalom és az írásművészet korszerű kérdéseinek. Írók és kiadók közös akarattal elfelejtették vagy szándékosan elmulasztották, hogy komoly és az írás művészetét csakugyan értékelni tudó fogyasztótábor neveljenek maguknak. A napilap, mely nem előfizetőkből és eladott példányokból él, hanem kiadós hirdetésekéből, ter-

mérszemen törülte hasábjairól a fizetetlen irodalmi közleményeket. A tárgyilagos és felkészült műbírálatot pedig sorompók közé szorította, mert az lehet kedvezőtlen is valamely megjelent műre s ezért a kiadó megváragszik és nem adja majd fel következő kiadványa fizetett „bírálatát“ vagy hirdetését. Elhanyagolta minden írók és olvasók legjobb iskoláját, a művészi felépítésű tárcanovellát, pedig ebben a műfajban egykoron egy Mikszáth, egy Petelei István, egy Ágai Adolf, egy Szini Gyula, egy Thury Zoltán jeleskedtek. Ady egy-egy kis tárcája esemény volt megjelenése idejében és a vonal alatt kapott helyet a komoly szinibírálat, melyet manap a színházrovatban kéthasábosan szedett reklámközlemények vagy ifju újdonszók megfizetett „bírálati“ helyettesítenek. Különösen nálunk, Erdélyben, átlag öt évenként nagy felborzolóadás van a hiányzó kritika miatt. Váltig sajnáljuk, hogy még mindig nem sikerült kinevelnünk egy Gyulai Pált vagy egy fiók Keszler Józsefet. De ha valaki felbuzdult erre és merészelt leütöni egy tárgyilagos bíráló hangot, nyomban makacs ellenzékiesskedőnek, forradalmárnak, bolsevikinek és egységbontónak kiáltották ki. A lagymatag, szintelen, szagtalan középszert éppugy futni kell hagyni, mint a magáról és természetes határaitól megfélemlített tehetséget. A legfőbb bíró a közönség és a legbiztosabb kritériuma egy mű jóságának az anyagi siker. Hogy a közönséget előzőleg félre nevelték vagy félrevezették s hogy az anyagi siker milyen áron és milyen eszközökkel erőszakolódott ki, az más lapra tartozik. Emiatt a felelősséget senki sem vállalja, vagy vállvonogatva vállalja: „Hja, mások is így csinálják. Bolond, aki szándékosan tör saját üzlete romlására.“

Nincs igazi irodalmi tekintély? Hogyan is lehetne, mikor a leírott és kinyomatott szó hitelét annyira lejáratták? Hogyan is lehetne, mikor az író maga eszközül adja oda magát saját tekintélye lejárataához? Nincs műértő közönség? Hogyan is lehetne, mikor az egész irodalmi, kiadói és színházi üzlet azon dolgozik, hogy a közönség ne is értsen az ő szakmájához, mert akkor egyszerre válogatóssá válik? Lehetetlen valamely nemzeti, vallási, társadalmi közösségben egy jobbért, nemesebbért izzó közszellemet kialakítani? Hogyan is lehetne, mikor magasán lobogtatott írói nevek és irodalmi sikerek mögül nap, mint nap kilóg a hazugság, a mondvacsináltság lólába? Azok a tizujjunkon megszámlálhatók pedig, akik nem eladók és nem kaphatók megalkuvásra, úgy elszigetelődnek, mint a szárazra kitett hal. Csak az tudja, aki közelről látta, micsoda magánosság a Móricz Zsigmondok, a Babits Mihályok magánossága. A Romain Rollandok hazájukból száműzték önmagukat a svájci hegyek közé, hogy örködni tudjanak a kikezdehetetlen szellem szuverénitása fölött, különben örökre el kellett volna némulniok. A Thomas Mannok és Stefan Zweigok sorsa közismertebb annál, semhogy új magyarázatra szorulna. Pedig ki tagadná, mégis csak ők az emberiség élő lelkiismerete, nem azok, akik békés egykedvűséggel illesztik kezüket-lábukat a kiadói „propaganda“ kalodájába.

Propaganda és mellékvágány. Ez az irodalom sorsa 1939-ben. Ez a szabad, független szellem és valószínűleg az ezzel azonos igazság sorsa is. Akik tehetnének, nem tesznek ellene és akiknek ez így kényelmesebb, azok miért is törekednének jobbra? Meg vagyon írva, hogy kevés értelemmel kormányozzák a világot. De akkor mi szükség van egyáltalán irodalomra, mikor ezt a kevés értelmet egy álképlet jobban kielégíti a valóságosnál?

Ebben a dologban valószínűleg megint levél útján kell megkérdeznem mellékvágányon lakó költő barátomat. (*Szentimrei Jenő*)

A HUSZADIK SZÁZAD ÉS A SZÁZADUNK

Jászi Oszkár Huszadik Századának szellemi örököse, a *Századunk*, mint Budapesrtől jelentik — papirhiány miatt megszűnt.

A megszűnése híre nem érte váratlanul azt a pár száz értelmiségit, akinek előfizetési díjaiból a lap eddig fenntartotta magát. A *Századunk* az utóbbi években egyre kisebb terjedelemben jelent meg; néha kettős, hármas, volt úgy, hogy ötös számot adtak ki. Mikor pár évvel ezelőtt Karinthy megpillantott asztalomon egy ilyen ötös számot, megjegyezte:

— A *Századunk*, ha így halad, egyre közeledik címéhez, nemsokára csak évente, majd csak egy században egyszer fog megjelenni.

Most már nem jelenik meg többé egyszer sem. Azt a kevés papírt is megvonták tőle, amit egyre soványabb füzetek igényeltek.

*

A *Huszadik Század* 19 évi fennállása után 1919 augusztus havában szűnt meg. Az akkori politikai viszonyok között évek hosszú során át gondolni sem lehetett hozzá hasonló folyóirat megjelentetésére. De, ha akadt is volna vállalkozó, ki még a politikai akadályokat is legyűri, képtelen lett volna megfelelő szerkesztőséget egybehozni. A *Huszadik Század* egész szerkesztősége — élén Jászi Oszkárral — emigrációba került, a régi írói gárdából alig páran maradhettek otthon. A régi *Huszadik Század* feltámasztásáról még évek múlva sem lehetett szó. 1926-ban, mikor *Vámbéry Ruzstem* érkezettnek látta az időt új szociológiai szemle megindítására egészen új munkatársakat toborzott maga köré. A *Századunk* első két évfolyamában alig találkoztunk pár évvel a H. Sz. régi munkatársai közül.

A *Századunk* megjelenése távolról sem jelentett olyan eseményt Magyarország szellemi és társadalmi életében, mint annak idején a *Huszadik Század*. Mindenesetre érdekes, magas színvonalon tartott lap volt ez is, de csak egy a többi közt, míg a *Huszadik Század* — minden tulzás nélkül — forradalmi eseménye volt a századelejei magyar szellemi életnek. A H. Sz. új utakat vágott. A *Századunk* csak elhagyott, kopár utakon baliagott.

Igaz, más szelek fújtak, más idők jártak a H. Sz. idejében. Viszont: nemcsak a lap irányítja olvasóit, de az olvasók is a lapot. Amit Ledru Rollin mondott a tömegről, hogy: Követnem kell őket, hisz vezérik vagyok, — ugyanazt mondhatja egy lapvezér is olvasótömegére vonatkoztatva. A *Huszadik Század* nemcsak irányított, de hagyta magát irányítani is a tömeget magával ragadó új eszmék által. A *Századunk*, mondhatni nem irányított senkit. A H. Sz. fénycsóvaként bevilágított a magyar szociális élet mélységeibe, a *Századunk* gyengén pislákoló mécsként árasztott némi kis fényt és meleget az elsötétült magyar égbolt alatt.

Am, ahol nagy a szükség minden fényre és világosságra, ott, nagy kár, ha kialszik a legkisebb láng is...

*

A *Huszadik Század* tisztára tudományos programmal indult. Célja: a társadalomtudományok népszerűsítése. Akkoriban Herbert Spencer volt